

Микола Брюховецький

аспірант Криворізького державного педагогічного університету

ЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА УРЯДУ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ГЕТЬМАНА ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО

У часи недосконалої економічної політики нинішнього українського уряду та численних негараздів, що впливають з цього, перед суспільством постає проблема пошуку найоптимальнішої економічної моделі та найдосконаліших методів, за допомогою яких вона втілюватиметься в життя. У нагоді тут може стати аналіз історичного досвіду людства. Ми пропонуємо звернутися до початку двадцятого століття і дослідити економічну політику уряду Української держави гетьмана Павла Скоропадського. Стаття має такі завдання: розкрити характер політики уряду гетьмана, з'ясувати методи втілення її в життя, виявити негативні та позитивні результати впровадженої політики.

Як свідчить історіографія, досліджувана нами проблема розкрита не найкращим чином. Дослідники твердять, що за радянських часів "у виданнях архівних установ України зовсім не відображено діяльність П. Скоропадського. Історія заснування Гетьманату та його існування представлена односторонньо, лише з негативного боку" [1]. І сьогодні ще часто на заваді дослідженням стає добре відомий "міф", створений багатьма вченими навколо особи Скоропадського, що буцімто за лаштунками гетьманського перевороту стояли німецькі генерали [2], а "реальна влада перебувала в руках німців" [3]. Однак попри певні перепони стан висвітлення зазначеної тематики наразі кардинально змінюється, одна за одною заповнюються "білі плями" історії. Спробуємо й ми внести свою лепту в цю справу.

Падіння Центральної Ради: економічний аспект

Для того щоб краще зрозуміти складність ситуації, за якої Гетьманат втілював у життя свою економічну політику, необхідно розглянути деякі аспекти та наслідки діяльності уряду Центральної Ради. На думку багатьох дослідників (А. Слюсаренко, А. Гусев, В. Дрожжин та ін.), головною причиною поразки цього уряду "стала нездатність Центральної Ради проаналізувати і правильно оцінити складність політичної та економічної обстановки в Україні..." [4]. Невдала економічна політика українського уряду призвела до скрутного становища в державі: збільшувалося безробіття, зупинялися підприємства, не засівалися землі, зростало невдоволення народу. Наприклад, "в Києві число безробітних вже в листопаді 1917 р. збільшилося на 48% в порівнянні з січнем 1917 р." [5]; "в травні-червні 1917 р. в Україні зупинилося 233 підприємства з чисельністю робітників 47,1 тис. чоловік. А в липні-серпні зупинилося вже 366 підприємств з кількістю робітників понад 90 тис." [6]; "в кінці літа зупинялися металургійні, машинобудівні та вугільні підприємства" [7] — тобто основа промислового комплексу України. Селянство також зневірялося в політиці уряду. В одній із доповідних записок повноважного представника Центральної Ради вказувалося, що селяни звинувачують Центральну Раду в тому, що "вона тільки все обіцяє, а нічого не робить..." [8].

Учені вказують, що економіка України була паралізована соціалістичними експериментами Центральної Ради [9] та зволіканням із проведенням важливих соціально-

економічних реформ, насамперед аграрної [10]. Це й було однією з головних причин поразки Центральної Ради. Склалася всі передумови для повалення її влади.

"29 квітня 1918 р. Центральна Рада ухвалила Конституцію УНР, а Всеукраїнський хліборобський з'їзд проголосив П. Скоропадського гетьманом України. Внаслідок майже безкровного державного перевороту Центральна Рада була розпущена і в українських землях виникло нове державне утворення — гетьманат "Українська Держава" [11].

Перед урядом гетьмана постало багато невирішених проблем, насамперед в економіці. Якою ж була його економічна політика?

Економічна політика Гетьманату

Перш за все з'ясуємо сутність поняття "економічна політика". На нашу думку, одним із найвдаліших його визначень є таке: "Економічна політика, що здійснюється державою, урядом — це система практичних заходів у сфері управління економікою по наданню економічним процесам спрямованості відповідно з метою, завданням та інтересами країни" [12]. Отже, наше дослідження буде зосереджено на виявленні "системи практичних заходів" уряду гетьмана щодо управління економікою, головними галузями якої були сільське господарство та промисловість.

Політика в галузі сільського господарства

Як уже відзначалося вище, однією з головних помилок Центральної Ради було зволікання з аграрною реформою. І навіть тоді, коли Центральна Рада оголосила аграрне питання розв'язаним, скасувавши "існуюче право власності на землі поміщицькі та інші землі нетрудових хазяйств сільськогосподарського значіння..." [13], український уряд звинувачували всі, хто мав стосунок до сільського господарства. "Незаможне селянство не отримало очікуваної землі. У великих землевласників націоналізація їхніх земельних володінь викликала лютю" [14]. Отже, земельна реформа відбулася тільки на папері, а по суті, земля так і не знайшла свого власника. Тому наріжним каменем політики нового уряду П. Скоропадського мало бути вирішення аграрного питання.

Два шляхи вирішення аграрного питання та їх перспективи

У тих історичних умовах склалося два механізми розв'язання земельного питання про "шляхи розвитку сільського господарства, про власність на землю та ін. засоби виробництва в сільському господарстві, про відносини між класами з приводу власності та користування землею" [15]. Тоді претендентами на землю були дві верстви — селяни і поміщики. Тож держава могла дати землю або селянам, попередньо націоналізувавши її, або поміщикам, зберігши приватну власність на землю. Які ж перспективи очікували уряд Гетьмана в одному і другому випадках?

Найлегшим шляхом, здавалося б, було націоналізувати землю та роздати її селянам. Але, як вказує історичний досвід людства, таке вирішення питання не завжди є найкращим. Подібна політика призвела б до появи великої кількості дрібних землевласників — фермерів. А, як відомо, "дрібні виробники в землеробстві, селяни переважну частину сільськогосподарського продукту виробляють для безпосереднього задоволення своїх потреб, і тільки надлишок реалізують на ринку в якості товарів" [16]. Окрім названого недоліку,

пов'язаного з низькою продуктивністю фермерських господарств, має місце ще одна особливість: "Потрібно три-чотири роки для їх становлення як повноцінних товаровиробників: це час для забудови, придбання техніки, будівельних матеріалів, палива" [17].

Отже, розподіл землі між селянами мав на той час зовсім небажані перспективи.

Інший шлях вирішення аграрного питання — відновити приватну власність на землю і передати її в користування поміщиків. Теоретично, це б мало спричинити в країні відновлення продуктивності сільського господарства, посилення великих земельних володінь із товарним характером виробництва продукції. Але і цей шлях пов'язаний із рядом недоліків. Один із найсуттєвіших серед них — невдоволення селянства, яке на початку століття було найчисельнішим класом в Україні. Тому до вирішення аграрного питання уряду П. Скоропадського потрібно було підходити обережно, проаналізувавши існуюче становище, прорахувавши можливі наслідки.

Розв'язання земельного питання гетьманом

Не дивно, що в такій ситуації "неабиякого значення у державі набуло аграрне питання. З перших днів своєї діяльності гетьманський уряд вживав заходів щодо нормалізації становища на селі. Для підготовки нового аграрного закону було створено губернські та повітові комісії" [18]. Уряд П. Скоропадського, розуміючи, що роздача землі селянам призведе до товарного голоду та кризи, вирішує земельне питання на користь поміщиків. "Тимчасові правила про земельні комісії зобов'язували селян повернути поміщицьке майно та відшкодувати збитки, заподіяні великим землевласникам" [19]. Грамотою гетьмана відновлено право власності на землю, однак з обмеженням — не більше 25 гектарів в одні руки [20].

У липні було ухвалено закон "Про засоби боротьби з розрухою сільського господарства". Губернським земельним комісіям "надавалося право видавати обов'язкові постанови про примусове використання тягла та сільськогосподарського реманенту власників, котрі "не вповні використовують його у власних господарствах". Таким чином, селяни разом з худобою, возом та іншим реманентом віддавалися в розпорядження поміщиків" [21].

На нашу думку, запроваджені Гетьманатом заходи диктувалися винятково економічною доцільністю. Уряд П. Скоропадського такою політикою намагався відновити продуктивність сільського господарства, а не обмежити права селян. Адже в "Грамоті до всього українського народу" було вказано, що "поруч з цим (тобто, поряд з відновленням приватної власності на землю. — Авт.) будуть прийняті міри по відчуженню земель по дійсній їх вартості від великих власників, для наділення земельними участками малоземельних хліборобів" [22].

Таким чином, завдяки політиці гетьмана відбулося збереження великих земельних господарств, які забезпечували країну товарним хлібом. Однак подібні дії зробили П. Скоропадського вкрай непопулярною особою серед селянства. Тож цілком закономірним є те, що від середини травня 1918 р. почали постійно зростати селянські виступи проти уряду [23].

І ось уже "на початку листопада з'явився проект аграрної реформи, який передбачав примусовий викуп державою великих земельних володінь і розподіл їх між селянами не більш як по 2,5 десятин в одні руки. Лише господарства, які мали культурне значення, обслуговували цукроварні, вирощували племінну худобу, могли мати по 200 десятин" [24]. Отже, очевидно, що П. Скоропадський цією реформою не відмовлявся від своєї попередньої політики. Поряд із забезпеченням прав селянства на землю, гетьман створив умови для підвищення товароспроможності сільського господарства, залишивши по 200 десятин за найважливішими земельними господарствами.

Тож, як бачимо, уряд Скоропадського багато уваги приділяв налагодженню сільськогосподарського виробництва в країні.

Політика Гетьманату в галузі промисловості

На початку ХХ століття промисловий комплекс України був надзвичайно розвинутим. У 1913 р. на нашу країну припадало 48,2% продукції народного господарства Російської імперії [25, с. 356]. Вчені наводять такі цифри: напередодні Першої світової війни в Україні вироблялося 78,2% загальноросійського видобутку вугілля, 69,5% — залізної руди, 68,5% — чавуну, 82,2% — цукру, 53% — сільськогосподарських машин [26]. Отже, можна зробити висновок, що Україна була краєм з потужним потенціалом промислового розвитку. Тому тогочасним урядам слід було особливу увагу приділяти промисловій політиці, щоб якнайкраще скористатися подібними можливостями.

Промисловість України напередодні приходу гетьмана до влади. Варіанти промислової політики та їх перспективи

Чимало дослідників зазначають, що на час приходу Скоропадського до влади національна промисловість України перебувала в жалюгідному стані. Ще за Тимчасового уряду й Центральної Ради в країні розпочалися масові локаути, закриття фабрик і заводів [27].

Які ж варіанти виходу з подібного становища мав Гетьманат?

Основними напрямками промислової політики в ті часи були: 1) націоналізація — процес передачі приватних підприємств у державну власність і 2) денаціоналізація — процес передачі державних підприємств у приватну власність. Обидва з названих варіантів могли мати як позитивні, так і негативні наслідки.

Перспективи процесу націоналізації — це перехід усіх підприємств у державну власність і утворення командної економіки. "Підприємства являються власністю держави і здійснюють виробництва на основі державних директив" [28]. Проблема полягала в тому, що й фінансування виробництва мала здійснювати держава. Однак у тих скрутних умовах у неї не було необхідних коштів. Цього Центральна Рада, проводячи політику націоналізації, досягнути не спромоглася. Уряд Ради, встановивши "державну контролію над продукцією України" [29], не знайшов відповідних коштів для фінансування промисловості.

Іншим напрямком промислової політики могла стати денаціоналізація підприємств, яка передбачає створення системи чистого капіталізму, де економічна влада широко розсіяна, а поведінка кожного приватного підприємця мотивується його особистими, егоїстичними

інтересами. Він самотужки забезпечує собі необхідні фонди, звільняючи державу від виконання цього завдання.

Але в такій системі теж є недоліки. До них, зокрема, належить низька захищеність соціальних прав працюючих та слабкий рівень керівництва економічними процесами в державі.

Існує і третій напрям діяльності уряду. Він передбачає створення так званої змішаної системи, коли уряд бере активну участь в економіці, регулює відносини між приватними підприємцями, встановлює контроль над найважливішим підприємствами. Але тут можуть відізнатися деякі негативні сторони як командної, так і приватної економічних систем.

Промислова політика денаціоналізації та проблема обігового капіталу

Проаналізувавши складність становища, що склалося, П. Скоропадський віддає перевагу процесу денаціоналізації в промисловій політиці. У "Грамоті" він проголошує: "відбудовується повна свобода торгу і відчиняється широкий простір приватного підприємництва та ініціативи", а для пом'якшення можливих наслідків передачі підприємств у приватну власність гарантувалося, що "рівночасно будуть твердо забезпечені права робітничого класу" [22]. Для керівництва цими процесами і втілення їх у життя, у складі Ради Міністрів було утворено Міністерство Торгу і Промисловості.

Але проблеми все одно з'явилися. Показовий у цьому плані є з'їзд промисловців, банкірів та поміщиків України, котрий відбувся в Києві у травні 1918 р. "Вітаючи відновлення прав приватної власності на засоби виробництва, з'їзд висунув вимогу: знайти державні можливості для надання державних кредитів з метою відновлення продуктивних сил у великих маєтках, бо без таких кредитів виробництво неможливе" [30]. Це означає, що проблему фінансового забезпечення перекласти на підприємців державі не вдалося. Ставши приватними власниками, вони стикнулись з такою обставиною, що для відновлення промислового виробництва на підприємствах бракувало обігового капіталу. Однак дістати його було практично неможливо, оскільки виробництво перебувало в дезорганізованому стані, охоплене тяжкою кризою.

Очевидно, що за таких умов уряд Скоропадського був змушений обпертися на державне фінансування промислових об'єктів. Та не слід забувати, що відповідних коштів на той час бракувало й державі. Тож процес відбудови промисловості стикнувся з певними труднощами.

Інші заходи уряду Гетьманату в галузі промисловості

В інших питаннях промислової політики уряд Гетьманату також виходив із міркувань максимальної економічної доцільності.

Наприклад, "Гетьманський уряд, розуміючи важливість цукрового виробництва для країни і виходячи з потреби виконання зовнішньоторговельних зобов'язань по торгівельній угоді з Центральними державами, забезпечення внутрішнього ринку, одразу ж узяв важелі цукрового виробництва у свої руки.

Уже на початку травня 1918 р. уряд видає Постанову про вилучення з ужитку на ринку цукру вільного продажу і з 7-го травня встановлює державну монополію на цукрову промисловість" [25, с. 358]. Згодом була встановлена державна монополія на виробництво і продаж горілчаних виробів, а також палива в Донбасі. Завдяки цим рішенням уряд зміг отримувати значні прибутки до скарбниці.

Крім того, уряд здійснював й інші далекоглядні заходи в промисловості. Наприклад, було взято курс на електрифікацію країни. Особлива увага приділялася сільськогосподарському машинобудуванню, відновленню роботи відповідних заводів на Харківщині.

Отже, у промисловості уряд гетьмана діяв доволі активно, спрямовуючи свої зусилля на формування потужного промислового потенціалу краю.

Консервативний характер економічної політики Гетьмана

Як бачимо, одним із головних принципів економічної політики уряду Скоропадського було ствердження приватної власності як "фундаменту культури і цивілізації". Гетьман відновлює приватну власність на землю на селі, повертає капіталістам націоналізовані Центральною Радою підприємства. Скоропадський прагне побудувати суспільство на приватновласницьких засадах, на принципі вільної конкуренції. І хоч через певні історичні умови уряду гетьмана часто доводилося відступати від взятого курсу, проте основна тенденція залишалася незмінною.

Який же був характер економічної політики Держави Скоропадського?

Як стверджує економічна теорія, політика у сфері економіки, котра спрямована на обмеження господарських функцій держави, збільшення здатності ринку до саморегулювання, властива консерватизму. Аналіз економічної політики Гетьманату дає підстави для висновку, що вона відповідала засадам економічного консерватизму. Уряд Скоропадського здійснював денационалізацію виробництва, а державний контроль встановлював лише в найнеобхідніших випадках — там, де це диктувалося економічною доцільністю та здоровим глуздом. Подібні ознаки вважають головними у консерватизмі.

Отже, економічна політика гетьманського уряду була побудована на засадах консерватизму, який уже був втілений у життя в багатьох західних країнах і встиг позитивно зарекомендувати себе.

Наслідки економічної політики консервативного уряду П. Скоропадського в 1918 році

Дослідники відмічають, що "рівень життя у Гетьманщині був дещо вищий, ніж в тих районах України, які лишилися під контролем радянського уряду" [30]. Як свідчать факти, в часи Гетьманату "відновлювалася розбалансована фінансово-кредитна система", "успішно йшла відбудова залізничних магістралей України", у Донбасі припинилися тенденції до падіння рівня виробництва, а у жовтні 1918 р. добуток корисних копалин тут сягнув рівня 50 млн. пудів на місяць" [25, с. 389].

Водночас, існували й негативні наслідки економічної політики уряду П. Скоропадського. До них, насамперед, слід віднести сумнозвісні селянські повстання, що були викликані

відновленням права приватної власності на землю. Спочатку вони мали стихійний, неорганізований характер, а потім стали систематичними й поширилися на всю територію України [23]. До того ж серед недоліків слід відмітити недостатню увагу Гетьманату до вирішення соціальних потреб робітників, що часто призводило до страйків. Незаперечним фактом є й те, що тривало скорочення промислового виробництва, набуло масового характеру безробіття. Але це вже навряд чи залежало від гетьманської політики.

Подібні фактори, поряд із діяльністю німецьких окупаційних властей на території України, багато в чому зумовили поразку уряду П. Скоропадського. І в грудні 1918 р. Гетьманат був повалений Директорією.

Підбиваючи підсумки, хотілося б ще раз підкреслити, що уряд П. Скоропадського прагнув побудувати державу на засадах приватної власності, зробити продуктивний товаровиробний аграрний комплекс, створити потужний промисловий сектор. Консервативна за своєю спрямованістю економічна політика гетьманського уряду в Україні сприяла певним позитивним зрушенням у господарстві. Але деякі прорахунки в соціальних питаннях, об'єктивна нестача часу на поглиблення перетворень, складні історичні умови призвели до поразки консервативних сил.

У цілому ж, на нашу думку, консервативна ідея є однією з найоптимальніших систем як для того часу, так і для сьогодення.

- 1.Прілепішева Ю. Українська держава Гетьмана П. Скоропадського у радянських виданнях (1946—1990 рр.) // Історія України. 1998. № 18. Травень. С. 11.
- 2.Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ століття: нариси політичної історії. К.: Либідь, 1993. С. 141.
- 3.Субтельний О. Україна: історія. К.: Либідь, 1993. С. 442.
- 4.Слюсаренко А. Г., Гусев В. І., Дрожжин В. П. та ін. Новітня історія України (1900—2000): Підручник. К.: Вища школа, 2000. С. 186.
- 5.История Украинской ССР / Под ред. Ю. Ю. Кондуфора. К.: Наукова думка, 1984. Т. 6. С. 213.
- 6.Комаров В. О. Методичні умови формування історичного мислення старшокласників. Кривий Ріг, 1995. С. 15.
- 7.Там само.
- 8.История украинской ССР, с. 218.
- 9.Гай-Нижник П. Проблема безробіття в Українській Державі 1918 року // Пам'ять століть. 2003. № 2. С. 72.
- 10.Слюсаренко А. Г. та ін. Указ. праця, с. 187.
- 11.Бойко О. Д. Історія України. К.: Академвидав, 2003. С. 339.
- 12.Політологія: наука про політику. Харків: Єдинорог, 2002.
- 13.С. 448.
- 14.Гунчак Т. Указ. праця, с. 262.
- 15.Комаров В. О. Указ. праця, с. 19.
- 16.Краткий политологический словарь. М.: Политиздат, 1987. С.11.
- 17.Политическая экономия. М.: Мысль, 1969. С. 615.
- 18.Основи економічної теорії. Кн. 2. К.: Либідь, 1998. С. 69.

19. Економічна історія України і світу. К.: Вікар, 2001. С. 390.
20. Там само.
21. <http://uncr.soskin/material.php?pokaz=591>
22. Кульчицький С. В. Українська Держава часів Гетьманщини // Український історичний журнал. 1992. № 7—8. С. 68—69.
23. Політологія. Кінець XIX — перша половина XX ст.: Хрестоматія. Львів: Світ, 1996. С. 764.
24. Малик Я. Українське селянство за умов гетьманського режиму // Історія України. 1998. № 18. Травень. С. 6.
25. Економічна історія України і світу, с. 603.
26. Гай-Нижник П. Торговельно-промислова політика уряду Української Держави Гетьмана Павла Скоропадського 1918 р. // Наукові записки: збірник праць молодих вчених та аспірантів. Т. 2. К., 1997.
27. Комаров В. О. Указ. праця, с. 11.
28. Гай-Нижник П. Проблема безробіття в Українській Державі 1918 року // Пам'ять століть. 2003. № 2.
29. Макконел К. Р., Брю С. Л. Економикс: Принципы, проблемы и политика. Т. 1. М.: Туран, 1996. С. 47.
30. Гунчак Т. Указ. праця, с. 262.
31. Комаров В. О. Указ. праця, с. 24.